

« zurück blättern vor »

KSZTAŁT subst. m., ab 1418; auch *kstatt*. **1)** ‘Äußeres, Umriß, Silhouette, Aussehen, Figur’ – ‘zewnętrzný wygład, zarys, sylwetka, postać czegoś’: 1448 R XXIV 354, STP *Pod xthaltem dobroczy*. o 1490 Erz 36, STP *Vyobrazenye, xstalth figura, id est forma*. o 1538 KłosAlg A3, SPXVI *sześc ieft spraw przyrodzonych przez ktorich żadna rzecz nie może być / ktore są wielkość / kształt / farba / postawa / rozdział / y ruszanie albo odmiana*. o 1583 CzechEp 316, SPXVI *iz nie był [Duch św. z natury gołębiem] / przeto tę formę álbo kształt gołębiá ná się brał*. o (1653–1689) 1975 Z.Mor.Wyb. 204 *I Jowisz nawet swe dawne amory, / Dla których w rozne kształty przemieniony / Spuszczał się na dół*. o 1669–1703 Pocz.Pam. 317 *widziałem ptaka [...] głowa na kształt indyka*. o 1765–1770 Rog.Doś. 1 10, L *Kształt rzeczy zawisł na ułożeniu części materji*. o 1822 Zof 412-3, SJAM *Bóstwa [...] miały szczególnie przywilej: zamieniać się w rozmaite kształty*. o (1873) 1948–1951 Orzesz.Na dnie I 20, DOR *Z grubej warstwy śniegowej wystawały smukłe kształty słomą owiniętych, kosztownych snadz, krzewów*. o 1949 Par. Godz. 55, DOR *Miał łaskę z galką w kształcie kopyta końskiego, wyróżniętą w rogu*. – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR.

2) ‘Charakterzug, Eigenschaft, Wesen’ – ‘cecha charakterystyczna, właściwość, istota, stan czegoś’: (Mitte 15.Jh.) 1956 GIWroc 50v, STP *Dei filius ezinanivit, wnysil sze, seipsum, formam, stalcz (pro kształt), servi accipiens (Phil 2, 7)*. o 1541 RejPs 70v, SPXVI *Y siedzi ná stolcu swem skąd kształt bostwa swego okázuie*. o [LBel.] 1593 WujNT Rom 2/20 s.516, SPXVI *y tuszysz sobie żeś ieft [...] náuczycielem dziełek / máiącym kształt znáomości prawdy w zakonie [habentem formam scientiae et veritatis in lege]*. – STP, SPXVI, MA CZ, CN. **3)** ‘Art und Weise, Sitte, Stil’ – ‘sposób, obyczaj, styl’: Mitte 15.Jh. R XXIII 269, STP *Na *krzatal ad modum*. o 1541 RejPs 153v, SPXVI *dziwnym kształtem są od ciebie y stworzony y postanowiony wsfytki rzeczy na niebie y na ziemi*. o 1594 SarnStat 965, SPXVI *žadnym kształtem ni od kogo w tym impediowani byđz nie máią*. o 1608 Warg.Cez. 85, L *Tego kształtu bitwy często używaią, że konne i wozowe przed sobą posyłaia*. o 1669–1703 Pocz.Pam. 163 *tej nocy mieli uderzyć na nieprzyjacielski obóz i na szańce, a tym kształtem i sposobem*. o 1763 Nag.Cyc.pr. 9, L *Co raz różne używanie kształtów mówienia*. o 1832 KPP 423-5, SJAM *zaczęli [...] rozprawiać [...] jaki okręt zbudować, czy podobny do dawnego czy nowym kształtem*. o [LBel.] †1849 Goł., SW *Zawijają głowę różnym kształtem namiętką wązką z płótna*. – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SW (m. u.). **4)** ‘Beispiel, Vorbild, Modell, Schema’ – ‘przykład, wzór, model, schemat’: 1534 FalZioł IV 57c, SPXVI *TEn kamień [...] ieft przerzyfty / na kształt naczyńfzego Lazuru*. o 1562

RejZwierz 80, SPXVI *Polak nád wfze narody / iest w tym ofobnieyfy / Iz vkaż mu iaki kftalt / by też nadziwnieyfy Vżrzyz go trzeciego dnia / álic on ták chodzi / Poftáwq y vbiorem / káždemu vgodzi.* o (1601) 1618 Petr. Ek. 186, L *Ulisefsa Homer kształtem wszelakiey roftropności byđz pisze.* o (1768) 1794 Wyrw.G. 587, L *Woyfko Prufkie sprawnością iest kształtem naywybornieyszego żołnierza, na który wszyscy niemal Monarchowie woyska swoje ćwiczą.* o [LBel.] (1873) 1951 Łoz.Wł.Narwoj. 123, DOR *Cały regiment miał od wielkiego święta kolety z łosiej skóry. kształtem francuskim krojone.* – (SŁA), SPXVI, MĄCZ, CN, TR, L, SWIL, SW (stp.), DOR (daw.). **5** ‘Vorstellung, Bild, Illustration, Skizze’ – ‘wyobrażenie, podobizna, obraz, rycina, szkic’: 1549 RejKup kt, SPXVI *KVPIECZ To Ieft, Kftalt a podobienstwo Sadu Bożego ofstatecznego.* o 1563 BibRadz II 77a marg, SPXVI *Ten Demetryus zwykł był z srebrá odlewać kszaltły onego zacnego kofćiółá Dyány / y przedawał ie ludziom iż ie sobie ná pierśiách ku pámięci nosili.* o 1564 Mącz 164c, SPXVI *Idolum, Latine simulachrum, Obras / Bałwan / Stup wyciofány álbo wyrzezány Bożek / też wyobrażenie á ttałt nieyákíeý rzeczy.* o 1564 Mącz 502a, SPXVI *Náznáczam / nákrifzam / pierwfzy xtáld [!]* á lnią kłádę / yáko czynią malárze niżły práwy xtáld málowaniá kłádą. o 1570 WujJud, SPXVI *obraz nic infzego nie iest / iedno figurá / kftalt / y wyrażenie Krolá.* o 1588 Calej 500a, SPXVI *Idea – Kftalt [!]* na vmifte poięti. o [LBel.] (†1612) 1619 Kat.Gd. 40, L *Wtóre przykazanie iest, abyśmy boga w żadnym kształcie nie wyrażali.* – SPXVI, MĄCZ, CN, L, SW (stp.). **6** ‘Auschein, Vorwand’ – ‘pozór, pretekst’: 1549 ZapWar nr 2657, SPXVI *obwiezviemy się stacz kazdy s nas na pierussem roku iako na zavithym y dacz się sandzicz zadnych sobie odwlok nye czyniácz any nyemoczą any panską posługą any thesz ktorým kolwiek xthalthem wymyslonym.* o [LBel.] 1593 WujNT 2.Tim.3/5, SPXVI *[będą ludzie] máiąc ponieqąd pozor (marg) ábo kftalt G. (--)* pobożności / lecz się mocy iey zápieráiący. Y tych się chroń. – SPXVI, MĄCZ, TR, L. **7** ‘Art, Gattung, Spezies’ – ‘rodzaj, gatunek, odmiana’: 1551 KromRożm I H, SPXVI *To moye mnimánye y náuká / iż szkodliwy kftalt náuki yest / vczyć / Iżeby ludźye względem kaźni y zapłáty / fkruchę álbo žal zá grzechy myeli myć.* o (†1611) 1613 Syr.Ziel. 492, L *Wiele kształtów mięty ogrodniéy znayduie się.* o [LBel.] 1775–1806 Teat. 24 66 Gtr., L *Namiętności w ludzkim sercu są iednakowe, iednakowe przywary i narowy; lecz kształty w narodzie kaźdym insze.* – (SŁA), SPXVI, MĄCZ, CN, L, SW (m.u.). **8** ‘Schmuck, Verzierung; Pracht’ – ‘ozdoba; okazałość’: 1560 RejWiz 25, SPXVI *ftoty przyftroione kftattem rozmáitym.* o (1611) 1768 Gwagn. 78, L *Jagietło sobolich, ani żadnych kosztownych szat nie miał, tak od kształtu, iako i od zimna.* o 1678 Kłok.Tur. 238, L *Po cztery konie za nim prowadzili, bardziey dla kształtu, niż z potrzeby.* o (1778–1784) 1829 Kras.Podstoli 78, DOR

Przebiegałem niektóre [książki w bibliotece], a każdej tak dokładną umiał dać definicję, iż znać było, że nie dla kształtu tam były osadzone. o [LBel.] 1848 Groza Wład. I 52, DOR *Wdawszy się z nim w obszerniejszą rozmowę, poznałem, że miał i głowę nie dla kształtu.* – (SŁA), SPXVI, MA CZ, L, SWIL (nieuż.), SW (m. u.), DOR (daw.). **9** ‘Mieder’ – ‘stanik, gorset damski’: 1562 WyprKr 61, SPXVI *Na ksztalczce, i na rekawiech takowisz bram perlowi.* o [LBel.] (1624) o. J. Cziach. Prz. 4 4, L *Ciężarne w przeftroonych szatach chodzić powinny, aby się kszattami nie spinały.* – (SŁA), SPXVI, L, SWIL (prze.), SW (stp.). **10** ‘Format eines Buches’ – ‘format książki’: (1621) 1643 443 CN *Ná iákie modum książkák: [...] pro Na iáki kszatt ksoęga: iák wielkiey kárty.* o vor 1764 TR *kszatt regalowy, arkuszowy, potarkuszowy, cwierćarkuszowy.* – TR, L, SW (m. u.). **11** ‘Büste, Brust’ – ‘biust’: [hapax] 1606 Mor., SW – nur SW (stp.). **12** ‘Körperbau, Figur’ – ‘budowa ciała, figura’: 1769–1777 Zab. 13 167, L *Kszatt naykładnieyszy, biegiące oczy, żywa barwa, oto iego przymioty.* o (1778–1784) 1829 Kras.Podstoli 116, DOR *Sama kszattu była okazałego i tonu, i wiadomości takowych, które by się w stołecznych miastach z dystynkcją wydawały.* o (1875) 1953 Krasz. Pam. 60, DOR *Dał mi swoją klacz kasztanowatą (...) Ma chody śliczne, ale nieco wątle, kszattły plastycznie piękne.* o 1953 Krzyw.I.Siew. 14, DOR *Miała płaską figurę, co ją bardzo przygnębiało, w jej otoczeniu bowiem obfite kszattły uchodziły za konieczny warunek urody.* – CN, L, SWIL, SW, LSP, DOR. **13** ‘Schliff, gute Manieren’ – ‘ogłada, polor’: [hapax] 1769–1777 Zab. 14 190, L *Zbyt często rozwiozłość i zepucie, z kszatttem wprowadzonym przez nauki, iednym szły krokiem.* – (SŁA), L, SW (m. u.). **14** ‘Komposition, Anordnung, Bau; Ordnung’ – ‘kompozycja, układ, budowa; ład, szyk’: (1787) 1952 Staszic Uwagi 14, DOR *Ten, kto dawnych akademiów [akademii] kszattt odmieni, uczyni ludzkiemu narodowi wielką przystugę.* o (1843–1846) 1885–1887 Baliń.M.Polska II 17, DOR *Chciał potem król ten [Władysław IV] Polskę wewnątrz uspokoić, a może nawet kszattt rządu zmoderować.* o 1952 Koźn.Piątka 7, DOR *W państwowych biurach architektonicznych ukończono już dyskusję nad przyszłym kszatttem nowoczesnej stolicy.* – nur DOR. **15** ‘verschwommener Umriß einer Person oder Sache, Schatten’ – ‘osoba lub przedmiot widziane niedokładnie, w ogólnych zarysach, cień’: 1834 PT VIII 617-9, SJAM *strumień kręcący się chował się w olszynach, / Które na widnokregu czerniały kończynach, / Wznosząc swe kszattły lekkie niewyraźne oku.* o (1948) 1949 Brand.K. Antyg. 379, DOR *Zobaczył nagle kontur rozświecony różowym, ostrym blaskiem i ciemny, ruchomy kszattt chybozący się na jego tle.* – SW, LSP, DOR. ◊ **Var:** *kstatt* subst. m., Mitte 15. Jh. SKJ V 261, STP o [LBel.] 1600 KlonWor 57, SPXVI – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ; *kszattt* subst. m., 1551 MurzHist H3v, SPXVI – (SŁA), SPXVI, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR.

◇ **Etym:** 1) mhd. *gestalt* subst. f., ‘Aussehen, Beschaffenheit’, LEX, nur für Inh. 1. 2) nhd. *Gestalt*, *Gstalt* subst. f., ‘Aussehen, Äußeres, Form, Figur einer Person oder eines Dings; Vorstellung (von geistigen Begriffen); Art und Weise; äußerer Schein; Gattung, Art, Spezies; Schönheit; schattenhaftes Wesen’, GRI, nur für Inh. 1, 2, 3, 6, 7, 8, 12, 15. ◇ **Komp:** *bezksztatt* subst. n., ‘Fehlen eines klaren Umrisses, einer Form’, bel. seit (†1916) 1949–1951, DOR, zuerst geb. SWIL; *caloksztatt* subst. n., ‘Gesamtheit, zusammengestelltes Ganzes’, bel. seit vor 1900, SW, zuerst geb. TR; *nieksztatt* subst. m., ‘unkorrekte, unpassende Form’, bel. seit 1929, DOR, zuerst geb. TR. ◇ **Der:** *kstattowny* adj., 1418 Wisł nr 2151, STP, zuerst geb. MAÇZ, nur für Inh. 8, 14; *naksztatt* prp., ‘in Form, in Gestalt von’, Mitte 15. Jh. R XXIV 360, STP s.v. *ksztatt*, zuerst geb. TR, nur für Inh. 1, 3, 4, 14; *kstattny* adj., 1562 RejZwierz 60, SPXVI, nur für Inh. 8; *ksztattować* v. imp., ‘formen, eine bestimmte Ausprägung geben’, 1563 Radz. Sap 7,2, L, zuerst geb. CN, nur für Inh. 1, 2, 4, 12, 13, 14; *kstattować* v. imp., 1564 Maçz 127b, SPXVI, zuerst geb. MAÇZ, nur für Inh. 1, 5; *kstatcik* subst. m., ‘Mieder’, (1575) 1961 InwMieszcz nr 198, SPXVI, nur für Inh. 9; *ksztattowny* adj., 1586 PudłFr 70, SPXVI, zuerst geb. CN, nur für Inh. 8, 14; *kstatcik* subst. m., ‘Modell’, [hapax] 1588 Calep 429b, SPXVI, nur für Inh. 4; *ksztattny* adj., 1588 Calep 35a, SPXVI, zuerst geb. L, nur für Inh. 8; *kstatcik* subst. m., ‘Mieder; Halskette’, †1661 Tw., SW, zuerst geb. CN, nur für Inh. 9; *ksztatcić* v. imp., 1745–1756 Chm.Ateny 523, zuerst geb. TR, nur für Inh. 1, 2, 4, 8, 12, 13, 14; *naksztatt* adv., ‘gleichsam’, [hapax] 1775–1806 Teat. 22c 62, L, zuerst geb. L, nur für Inh. 1, 3, 4, 14; *ksztattowy* adj., 1870 Tyg.Illustr. 133, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1; *ksztatka* subst. f., ‘kurzes, gebogenes Rohr zur Verbindung von Röhren; Stück Metall, Glas, Ton usw. für eine bestimmte Anwendung entsprechend geformt’, 1950 Wiedza 610 s.2, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1. ❖ Die im Alttschechischen belegte Form ist *křtalt*, GEBAUER (Beleg von 1515), daneben aber auch *křtaltovný* (*ksztaltovný*, 14. Jh.). Die ältere polnische Form ist jedoch *kstált*, während *ksztatt* erst 1551 (s.o.) erscheint, wohl als Übernahme der geltenden frühneuhochdeutschen Form.

« zurück blättern vor »